

Художні особливості Подільської народної вишивки

Анотація. У статті зазначено, що важливе місце в духовно-мистецькій культурі українського народу з давніх-давен посідала вишивка, яка розкриває багатство творчих сил народу, вершини його мистецького хисту, становить унікальне мистецтво народної графіки. Своєрідною за кольоровою гамою, орнаментальними мотивами, способом їх компоновання у візерунок, структурою та технікою виконання є подільська вишивка. У статті також розкрито художні особливості подільської народної вишивки, у цілому, та у регіональному контексті, зокрема, характерні особливості її колористики й орнаментики, техніки виконання.

Ключові слова: декоративно-ужиткове мистецтво, українська народна вишивка, подільська вишивка, колорит, орнаментика, техніка виконання.

Abstract. The article notes that an important place in the spiritual and artistic culture of the Ukrainian people has long been occupied by embroidery, which reveals the richness of the creative forces of the people, the pinnacle of its artistic flair, is the unique art of folk graphics. Podolsk embroidery is unique in color, ornamental motifs, the way they are arranged in a pattern, structure and technique. The article also reveals the artistic features of Podolsk folk embroidery, in general, and in the regional context, in particular, the characteristics of its colors and ornaments, techniques.

Keywords: decorative and applied art, Ukrainian folk embroidery, Podolsk embroidery, color, ornamentation, technique.

Постановка наукової проблеми. Реалії сьогодення вимагають формування нового світогляду здобувачів вищої освіти за предметними спеціальностями 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології), 015.16 Професійна освіта (Сфера обслуговування) та спеціальністю 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, в основу якого покладено чинники культуротворчості суспільства, гармонізації світу, сталого розвитку. Актуальним постає питання розвитку інтелектуальних і творчих здібностей особистості, розвитку її компетентностей на основі культури та мистецтва українського народу, народних традицій, залучення молодого покоління до надбань духовної культури нашого народу, у невичерпній скарбниці якої є особлива, винятково важлива її частина – українська народна вишивка. Протягом століть створювалось народне мистецтво, розмаїте й багатогранне. Виникло воно з любові до рідного краю, всього навколишнього світу і з потреби не тільки бачити і відчувати красу, а й творити її власними руками.

Українська народна вишивка міцно займає своє місце поряд з іншими видами декоративно-ужиткового мистецтва, розкриває багатство творчих сил народу, вершини його мистецького хисту. Наявні фактологічні матеріали допомагають зазирнути в далеке минуле мистецтва української вишивки. Цікаво простежуються питання еволюції її художньо-виражальних засобів, естетично-художньої природи. Українська народна вишивка розглядається як один із видів живописного мистецтва. Це – унікальне мистецтво народної графіки, воно зберегло і несе в собі багатвікову культуру народної декоративної лінії. У вишивці відображене орнаментальне багатство народного мистецтва, вона дає численні зразки геніальних композицій, неперевершених за рівнем художнього трактування в інших видах народного мистецтва.

Серед багатой мистецької спадщини вишивок України своїм колоритом і орнаментикою, складною технікою виконання насамперед вирізняються подільські вишивки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нові засади педагогічної теорії та практики, в основу яких покладено виховання молоді на загальнолюдських культурних цінностях з урахуванням особливостей системи народної педагогіки, розкриті в працях І. Беха, М. Кабатченко, С. Метліної, Н. Ничкало, Е. Соколової, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін.

Питанням відродження народних художніх ремесел присвячено праці Є. Антоновича, Л. Баженова, П. Білецького, Т. Бушиної, О. Данченка, Р. Захарчук-Чугай, Т. Кари-Васильєвої, М. Селівачова, О. Соломченка, М. Станкевича, Є. Сявавко, Г. Цибульової та багатьох ін.

Такі відомі вчені, як А. Прусевич [16], А. Зарембський [4], В. Гагенмейстер [2] обрали предметом своїх досліджень вишивку Поділля. Окремі аспекти подільської народної вишивки відображено в книгах Р. Захарчук-Чугай [5], О. Гасюк [3], М. Степан [3], Т. Кари-Васильєвої [6; 18] та А. Чорноморець [6].

Характерні для Поділля візерунки у вишивці найретельніше проаналізувала Л. Булгакова-

Ситник [1], яка вперше дослідила народний досвід вишивки Поділля в генетичному взаємозв'язку матеріалу й техніки вишивання, топографії вишивки та крою виробів, окремих мотивів і стилістичних особливостей орнаменту. Вона визначила й схарактеризувала типи подільської вишивки, їхні специфічні ознаки та спільні національні риси в контексті традиційної української вишивки, а також проаналізувала проблеми історії дослідження та регіональні особливості орнаменту подільської вишивки. Водночас, науковець окреслила крайні межі регіонального типу подільської вишивки за лінією контурів сучасних адміністративних кордонів Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей, хоча до Поділля ніколи не належали всі райони Тернопільської і Хмельницької областей.

Місцеву народну вишивку вивчала відома подільська дослідниця Г. Медведчук [14], серед надбань якої є опис відомих на Поділлі технік вишивання, характерних особливостей подільської колористики й орнаментики на основі аналізу збірок Хмельницького обласного краєзнавчого музею, його історико-етнографічного відділу в Меджибожі та матеріалів, власноруч зібраних під час експедицій у селах Хмельницької та Вінницької областей.

Ґрунтовну характеристику структури й семантики орнаментальних мотивів, нову своєрідну за методологією класифікацію образів і сюжетів подільських орнаментів подали вітчизняні науковці Є. Причепій та Т. Причепій [15].

Вишивка Поділля є глибоко різноманітною, досить давньою за своїми витокami і надзвичайно своєрідною за кольоровою гамою, орнаментальними мотивами, способом їх компоновання у візерунок, структурою та технікою виконання.

Мета статті полягає у розкритті художніх особливостей подільської народної вишивки, у цілому, та у регіональному контексті, зокрема, характерних особливостей її колористики й орнаментики, техніки виконання.

Виклад основного матеріалу. Подільська вишивка – найскладніша і найгарніша зі всіх, що зроблені в різних куточках України. Техніка виконання бездоганна, вишивка високохудожня, вироби чарують з першого погляду.

Поділля – це територія між Дністром і Південним Бугом, умовно поділяється на Подністров'я, Східне, Західне Поділля. Включає в себе Вінницьку, Хмельницьку та Тернопільську області, а також окремі райони Одеської, Житомирської, Черкаської, Кіровоградської, Івано-Франківської та Львівської областей.

Ще з давніх давен полотна для майбутніх вишиваних виробів ткали переважно у чорноземних районах Поділля. Саме там були найвідповідніші умови для вирощування конопель, з яких вироблялися найкращі тканини, адже полотно з льону має клітинку, дрібнішу за конопляне, воно м'якше і має сіруваті відтінки, а конопляне – тугіше, зеленувато-сірих відтінків. У нашій країні відомо більше 20 різновидів полотна.

У XIX столітті майстрині робили вишиванки лляними, вовняними та конопляними нитками, які виготовлювали власноруч. Плелися нитки з найкращих волокон льону та конопель. Це була нелегка робота, пряли нитки тоненько, рівненько, щоб нитка вільно почувала себе у вушку голки і гарно лягала на тканину. Після цього нитки білили, фарбували і намащували жиром або воском.

Білили нитки, засипаючи їх попелом і поливаючи зверху окропом, через деякий час прали й висувували під сонцем чи на морозі. Фарбували корою дуба, вільхи, цибулинням, ягодами бузини.

Із середини XIX століття почали вже використовувати вовняні, бавовняні, металеві, шовкові нитки, бісер, які привозили з інших країн.

В орнаментах подільської вишивки переважає чорний колір із вкрапленням червоного, синього, жовтого чи зеленого.

Дуже любляють на Поділлі колір стиглого жита, який поєднується в одному виробі разом з чорним. Житній колір отримували шляхом запікання у тісті ниток, які були пересипані хромітом. Такий спосіб оброблення ниток надавав кольору інтенсивності і стійкості. Інколи, щоб надати вишиванці більшого ефекту, у роботу додавали золоті чи срібні нитки.

Власне чорний колір також був дуже популярним у вишиванках Поділля. Іноді його поєднували з темно-вишневим або червоно-чорним, також додавали жовтий і зелений. Домінантною є вишивка чорними і синіми нитками.

Дуже гарною є вишивка «білим по білому», яка відрізняється різноманітними техніками: «солов'їні вічка», «зерновий вивід», «довбанка». Особливо подобається місцевим майстриням вишивка технікою «солов'їні вічка», хоча вона є чи не найскладнішою і потребує великої уваги.

У давнину сорочки, вишиті білим по білому або жовтим по білому, виготовлялися до весілля,

тому вимагали великої відповідальності, оздоблювалися ретельно й виразно.

Відомі в Україні орнаментальні мотиви за часом виникнення і походженням умовно поділяють на архаїчні форми орнаменталії та мотиви української народної орнаментики.

До архаїчних форм орнаменталії, які траляються й у вишивках традиційних подільських рушників, належать зображення фантастичних диво-птахів, грифонів, сиринів, жіночої фігури з розширеним донизу трикутним одягом, піднятими догори руками та головою, увінчаною обабіч зображеннями птахів [1, с. 228].

Мотиви української народної орнаментики здебільшого поділяють на геометричні (абстрактні), фітоморфні (рослинні), зооморфні (тваринні), орнітоморфні й антропоморфні. До геометричних у свою чергу належать: найпростіші геометричні елементи (риски, смуги, крапки, цятки), елементарні гомогенні знаки з прадавньою семантикою (кола, ромби, спіралі тощо), композитні гомо- і гетерогенні знаки, скомпоновані за різними способами симетрії (дво- і трилисники, багатопроменеві зірки, розетки, хрести тощо), знакові та ізоморфні зображення живих істот, рослин, небесних тіл, міфологічно-фольклорних персонажів [14, с. 26; 17].

У першій половині XIX століття найбільшої популярності набула вишивка з рослинним орнаментом. У роботах цього часу дуже часто можна зустріти такі мотиви цих орнаментів, як «реп'яхи», «перерва», «соняшник», «головка», «горицвіт», «хмелики», «чорнобривці», «вівсик», «семиріг», «яблучка», «рута», «сливки».

Також набули неабиякого поширення і різноманітні тваринні орнаменти. Використовувались такі, як «сови», «в'юни», «раки», «жабки», «голуби», «вуж», «коропова луска», «п'явки», «ластівки», «зозульки».

А деякі орнаменти нагадують побутові предмети, наприклад, «гребінці», «човни», «ланцюги», «лемеші».

Ще можна зустріти такий мотив, як «баранчики», або «баранячі роги» та інші.

Мотив «вуж» частіше можна зустріти у Летичівському та Ольгопільському повітах, «косиці», «баранячі роги», «рак» і «купчак» – у селищах Ольгопільського повіту, «бесаг» – у селищі Баланівка Ольгопільського повіту, «вівсик» – у районі Брацлавського повіту, «безконечник» – в Ушинському повіті.

До речі, кожен мотив мав свою назву у кожній місцевості. Наприклад, мотив «ластівка» можна почути у таких інтерпретаціях: «голуби», «зозулька», «гребінці», «лемеші».

Улюбленою технікою стає проста й невибаглива, на перший погляд, техніка «хрестик». Кількість кольорів стає більшою. З'являється яскраве декорування вишивкою, крученим шнуром, аплікацією зі шкіри на кожухах і камізельках.

Подільські вишивки характеризуються складною технікою виконання. Для них характерні барвистість і різноманітність швів. Найтиповіша подільська вишивка – кольорова мережка, у різних варіантах повторюються дві основні техніки – хрестик і низь, а також декоративний шов «качалочка».

Поперечна «низь» – це дуже оригінальний шов. Ця техніка є різновидом «занизування». Полягає у тому, що виконується з іншого боку вишивки, по ширині візерунка, вертикально. Використовують переважно нитки чорного кольору, а ті проміжки, які залишаються з лицьового боку, зашивають червоним, зеленим або жовтим кольором. Іноді вишивку виконують червоним кольором, тоді проміжки зашивають чорним, зеленим, синім або жовтим кольором.

Друга техніка – це «двобічний шов» або «штапівка». Цей шов походить від шва «вперед голку». Виконується без попереднього нанесення макету на тканину. Спочатку вишивають контур майбутнього малюнку, потім заповнюють внутрішню частину.

Наступна техніка подільської вишивки – поздовжня «низь». Це поєднання двох попередніх технік. Вишивається на зворотному боці виробу швом «вперед голку». Спочатку шви прокладаються в один бік, потім, пропустивши одну нитку, – у другий.

Ще одна техніка – «переплетені мережки». Для виконання цієї техніки роблять тонкі стовпчики з декількох ниток, у результаті чого з'являється мережка «подвійний прутик».

Також є дві техніки вишивки гладдю: «кафасор» і «поверхниця». Перша виконується лише нитками одного кольору, а друга – лише в поєднанні з іншими швами, наприклад, хрестиком чи «низью».

І остання техніка – «шабак». Це найяскравіша і найконтрастніша техніка, яка виконується жовтими, зеленими, білими нитками.

Кожен район Поділля має свої особливості вишивання. Найвідоміші своїми вишивками такі

села, як Клембівка, Яланець, Городківка та Стіна. Витончені та бездоганні вироби саме із цих сіл найчастіше можна було зустріти на різноманітніших ярмарках Парижа, Санкт-Петербурга, Києва, у багатьох країнах світу.

У селі Стіна улюбленим кольором вишивки сорочок є чорний. Геометрично-рослинний орнамент, а саме «волошка», «кучері», «виноград», виконаний хрестиком або «штапівкою», притаманний саме цій території. У давнину шили на тонкому полотні, яке називалося «бомбак», срібною ниткою, яка була скручена з чорною, або золотою, у поєднанні з червоною.

Західне Поділля полюбає темні кольори. Це, зазвичай, чорний в поєднанні з темно-червоним або жовтим. Для сорочок цього регіону особливим є те, що на грудях обов'язково є дві лінії, так звані, «погрудки», на спині – три лінії та пишно оздоблений рукав. Виконуються візерунки геометричним орнаментом.

Тернопільська область колористикою не сильно відрізняється, переважно вишивка тут темна, аж до чорного, малюнки дуже густі, повністю вкривають рукава жіночих сорочок. У сучасну Тернопільську вишивку додається вже більше квіткових орнаментів, яскравості та кольорів.

Східне Поділля відрізнялось здавна святковими, легкими та ажурними сорочками. Вишивка вкривала, зазвичай, весь рукав й прикрашалася срібними та золотими нитками з додаванням «павучків».

Наддністрянщина славетна візерунками, які виконуються чорною вовною різноманітними рельєфними техніками, такими як: «стебнівка», хрестик, «кучерявий шов» і «поверхниця». Завдяки цим технікам малюнок дуже цікавий і гарно виділяється.

У Заліщицькому районі широкого попиту, поряд з геометричним орнаментом, набуває рослинний орнамент. Це – всілякі витіюваті гілки, що розкидаються спереду і на спині сорочки.

У Заставнівському районі основу вишивки складають невеликі геометричні елементи, які сплітаються в одному візерунку з рослинними мотивами. Використовуються яскраві кольори – зелений, жовтий, червоний.

Кельменецький район, навпаки, вирізняється стриманістю кольорів та орнаментів. Хоч у вишивці й використовуються різноманітні рослинні мотиви, вони, переважно, чорного кольору.

Подільські вишивки зберігають часточку душі їх авторів, у них гармонійно поєднуються дивовижний колір, неповторний візерунок, багата символіка.

Висновки. Символіку образів і сюжетів орнаментів Поділля часто пов'язували з атрибутами і знаками традиційних вірувань, з апотропеїчними обрядами, що стверджували ідеї єдності світобудови, захисту від демонічних сил, продовження роду, оберігання життя, здоров'я, добробуту й родючості. Хоча, звичайно, простежуються тенденції до втрати первинної сакральності подільських орнаментів у цілому, однак сучасні народні майстрині Поділля намагаються зберегти їхні головні атрибути.

Адже вишиті ними вироби як витвір декоративно-ужиткового мистецтва є символом української ментальності, ідентичності, неповторності, високого розвитку культурного смаку, самобутності, оригінальності, гармонійності та виразником однієї з найпрекрасніших морально-естетичних традицій нашого народу. Цінність цих традицій полягає в тому, що їх відродження й збереження забезпечує розвиток кращих рис українського народу, його менталітету, емоційних та інтелектуальних особливостей, примноження матеріальних і духовних надбань нації.

Тому завдання сучасних українських дослідників і народних майстрів полягає у вивченні, плеканні й популяризації традицій вишивального мистецтва. У свою чергу, нагальним завданням освіти, в цілому, є розвиток інтелектуальних і творчих здібностей особистості, її компетентностей на основі культури та мистецтва українського народу, народних традицій, залучення молодого покоління до надбань духовної культури нашого народу.

Список використаних джерел:

1. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка: етнографічний аспект / ред. О.М. Козакевич. Л.: Ін-т народознавства НАН України, 2005. 328 с.
2. Гагенмейстер В. Тульщина, село Орлівка: Вишивка низзю. Кам'янець-Подільський, 1929. 7 с.
3. Гасюк Е., Степан М. Художнє вишивання: альбом: 6-те вид., стер. К.: Вища школа, 1989. 237 с.
4. Зарембский А. Народное искусство подольских украинцев. Л., 1928. 48 с.
5. Захарчук-Чугай Р. Українська народна вишивка (західні області України). К.: Наукова думка, 1988. 192 с.
6. Кара-Васильєва Т., Чорноморець А. Українська вишивка. К.: Либідь, 2002. 160 с.

7. Марущак О., Савлук В., Свята М. Формування творчих здібностей майбутніх учителів трудового навчання та технологій засобами декоративно-ужиткового мистецтва. *Science, research, development. Pedagogy*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (27.02.2019-28.02.2019, London / Лондон). Warszawa, 2019. С. 55-59.
8. Марущак О.В., Дрончак Н.А., Шевчук Н.О. Педагогічні умови формування у майбутніх учителів трудового навчання та технологій дизайнерської компетентності. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій: теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Вінниця, 2019. Вип. III. С. 68-73.
9. Марущак О.В., Зузяк Т.П. Зміст поняття художньо-естетичної компетентності педагога в галузі декоративно-ужиткового мистецтва. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2019. Вип. 53. С. 185-189.
10. Марущак О.В., Король В.П. Формування у майбутнього вчителя технологій професійної компетентності з основ дизайну. *Дизайн-освіта майбутніх фахівців: теорія і практика*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. заочної конф., (21-22 берез. 2017 р., м. Полтава) / уклад. Є.В. Кулик, І.В. Савенко; Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка, каф. основ виробництва та дизайну. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2017. С. 62-71. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/7832>.
11. Марущак О.В., Магдич Я.І., Кашуба А.В. Методичні аспекти етнокультурного виховання учнів старшої школи засобами ДУМ. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій середньої школи: теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі Поділля», 2018. Вип. I. С. 228-232.
12. Марущак О.В., Недзеленко Ю.А., Ткачук Н.І. Науково-теоретичні основи орнаментальної композиції у професійній підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій і педагогів професійної освіти. *Dynamics of the development of world science. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference*. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2020. Pp. 644-653. URL: <http://sci-conf.com.ua>.
13. Марущак О.В., Романенко Т.М., Шевченко М.О. Декоративно-ужиткове мистецтво як елемент підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій до естетичного виховання учнівської молоді. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій середньої школи: теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі Поділля», 2018. Вип. I. С. 204-207.
14. Медведчук Г. Краса подільської народної вишивки. Хмельницький: Поділля, 1993. 32 с.
15. Причепій Є., Причепій Т. Вишивка Східного Поділля / відповід. за вип. Л. Лихач. К.: Родовід-Оранта, 2009. 108 с.
16. Прусевич А. Народное вышивание. *Кустарные промыслы Подольской губернии*. К., 1916. С. 305-334.
17. Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). К.: редакція вісника «Ант»; Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. С. 173.
1. Українська вишивка: альбом / авт. тексту та упоряд. Т. Кара-Васильєва. К.: Мистецтво, 1993. 264 с.

